

Kelder – avastamist väärt argihoone

Maret Tamjärv
28. november 2025
Vana maamaja päev

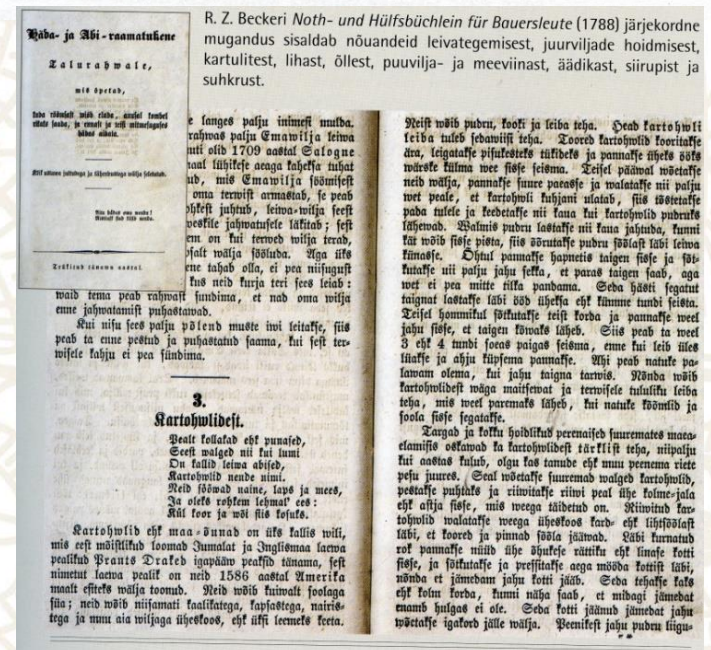
Kõik algas kartulist

23/07/2014

Joonis 1.1. Kartulitaim Euroopas 17. sajandi alguses.

Näha on pikad hargnenud stoolonid, väikesed ebakorrapäraseid mugulad, väikesed stoolonites moodustunud tiitartaimed, palju õisikuid ja rikkalikult vilju. Sellised tunnused on iseloomulikud lühikese päeva tingimustele kohanenud andigenum'I kartulile, kui teda kasvatada Euroopa pika päeva suve tingimustes.

1740-1760 kartuli jõudmine Eestisse

1750-1800 kartul ainult mõisate ja pastoraatide aedades

1800-1840 kartul mõisa- ja taluaedades ning üksikutel mõisapõldudel

Alexander von Uexküll (1800-1854) akvarellisari
"Läänemaa rahva elust 1820. aastail", ERM

Lauluisa kartuli ja keldri eestkõnelejaks

„Kartulid on **kõige mõnusam leivajätk**, sellepärast on nõuka majamehe kohus niipalju kartuleid maha teha, et aasta otsa perele toitu on ja kevadel seemet küllalt järele jääb. Et talvel mitmel mehel kartulid ära külmavad, mädanema lähevad või muidu hukka saavad, see tuleb sellest, et meie rahval õiget paika ei ole, kus ta kartuleid võiks hoida. Kui kolm või neli peremeest külas ühel nõul võtaksid **kartulikeldri** ehitada, siis oleks see pisuke asi, aga annaks jäädavat kasu, mis lastele ning lastelastele päranduseks jääb.”

(F. R. Kreutzwald, Leivast ja leivajätkust, 1841)

kartohvite wotmine 1896. Harju maak. 38

Kartulivõtjad 1912 (ERM)

Keldrite ehitamise algus on seotud kartulikasvatuse laiemaga levikuga 19. sajandi II poolel

1840-1850 kartulikasvatuse algus põldudel (viinapõletamine)

1850-1870 kartulikasvatuse ulatuslik laienemine talupõldudel

1870-1880 kartul muutub igapäevatoiduks

20. saj alguses kartuli all 25% põllumaast

1930. aastate keskel oli Eesti maailmas esikohal kartuli tootmises ühe elaniku kohta. Seemnekartuli väljavedu.

Kartuliaugud ja kartulikoopad

*umbauk, umbhaud, tuhliauk,
kartulikoop, koop, kuup*

Kartulile sobis traditsiooniline teravilja ja juurvilja jm toidu säilitusviis maa-aukudes.

Kartulikoopad
Audevälja külas, 1938

Kartuliauuk Padise vallas Kobru külas, 2000

Kartuliaugud ja -koopad
olid **levinud kõikjal
Eestis**, kohati laialt
kasutuses veel 1970.-
1980. aastatel.

Mõnes peres oli mitu
auku – eraldi söögi- ja
söödakartulile,
seemnele, juurviljale.

Kasutusel ka
paralleelselt keldritega,
vahel keldriks ümber
ehitatud.

„Keldri- ja koopamäed“

Kartuliaugud Ohtu külas Harjumaal

Kartuliaugust ümber ehitatud kelder Harjumaal

Kartuliaugud ja -koopad

umbauk, umbhaud, tuhliauk,
kartulikoop, koop, kuup

Kallaste küla tuhliaugud

Kartulikuhjad

Suuremate kartulikoguste ületalve hoidmiseks.

1930. aastatel põllundusajakirjades rohkesti näpunäiteid kartuli ja juurvilja säilitamiseks aukudes, koobastes ja kuhjades.

Tavapraktika nõukogude ajal 1960.-1970.-tel.

Mõisa mõjud ja eeskujud

Talukelder Harjumaal. Tiidermanni album 1896-190

Die Kartoffel (Der Erdapfel), Der Keller

Mõisamajanduse tõus 19. sajandi keskel – viina- ja õllekeldrid, kartulikeldrid, jääkeldrid jm
Ehitustehnilised uuendused > **lubimört** võlvlagede ehitamiseks > raudkiviehitised. Tellisepõletamine
llu taotlemine, suurte kunstistiilide peegeldused, **ehiselemendid**

Päri mõis Viljandimaal

Krootuse mõis Põlvamaal

Plaani karjamõis Võrumaal

Vana-Varbla mõis Läänemaal

Keldri ehitamine

Vanemal ajal ei peetud keldrit eriliseks „iluehitiseks“ – *erilist ilu tagaajamist pole*. Althansu talu, Jalukse küla

Kui keldri väljanägemisele rohkem rõhku pandi, paigutati ta kambri akende alla

Peamine nõue **otstarbele vastavus ja veekindlus**. Ehitamine kättesaadavast looduslikust kivist

Kuivem kõrgem koht.
Võimalusel arvestamine tuule suuna ja veesoontega.

Majandusõu vs puhasõu

Keskmine põrandapinna suurus 10-20m²

Ennu-Möldre, Kirikuküla Läänemaal

Keldrite tüübid

Maapealsed keldrid – keldriruumi põrand ümbritseva maapinnaga enamvähem samal tasemel

Süvendatud keldrid

Maa-alused keldrid – keldriruumi lagi maapinna tasemel

Üheruumilised keldrid

Eeskojaga keldrid

Kahe- ja enamaruumilised keldrid

Sissepääs otsaseinas

Sissepääs külgliseinas (maapealsed keldrid)

Muld- ehk mätaskatusega keldrid

Katusega keldrid, sh *keldrilakaga* keldrid

Pealisehitusega keldrid (*keldre päalik, ait*)

Kelder mõne õuehoone all või kõrval

Majaalune kelder -- koos rehest lahutatud elamutega

Kohalikud eripärad: Põhja-Eesti paekivikeldrid

[illegible]

Kohalikud eripärad: Lõuna-Eesti raudkivikeldrid

iseloomulikud punastest tellistest avapiirded, ka laed ja vahel põrandadki

Kiisa-Märdi Kamali külas Pärnumaal, end Halliste khk

Sosi talu, Kamali küla Pärnumaal, end Halliste khk

Vana-Hauka, Võrumaa /majaalune kelder

Lõuna Eesti: mäerinnakusse ehitatud keldrid

Rusi talu kelder Pugritsa külas Võrumaal

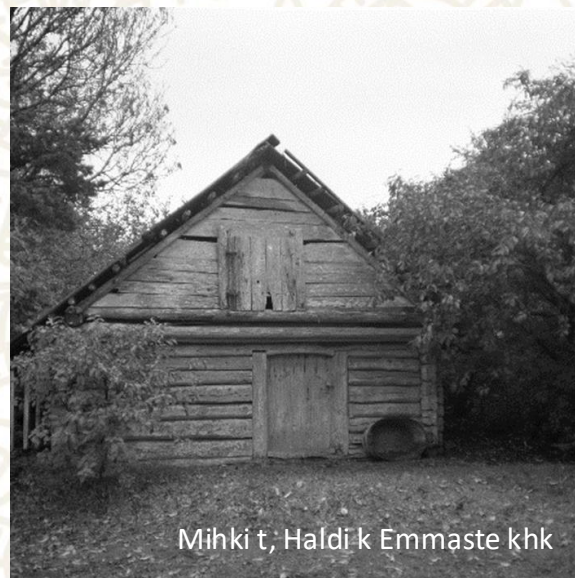

Tätta talu kelder Mulgimaal

Hiiumaa palkidest eeskojaga keldrid

Pendi t, Lelu k, Käina khk

Mihki t; Haldi k Emmaste khk

Saaremaa ja Hiiumaa *tuhlistoad*, kartulimajad

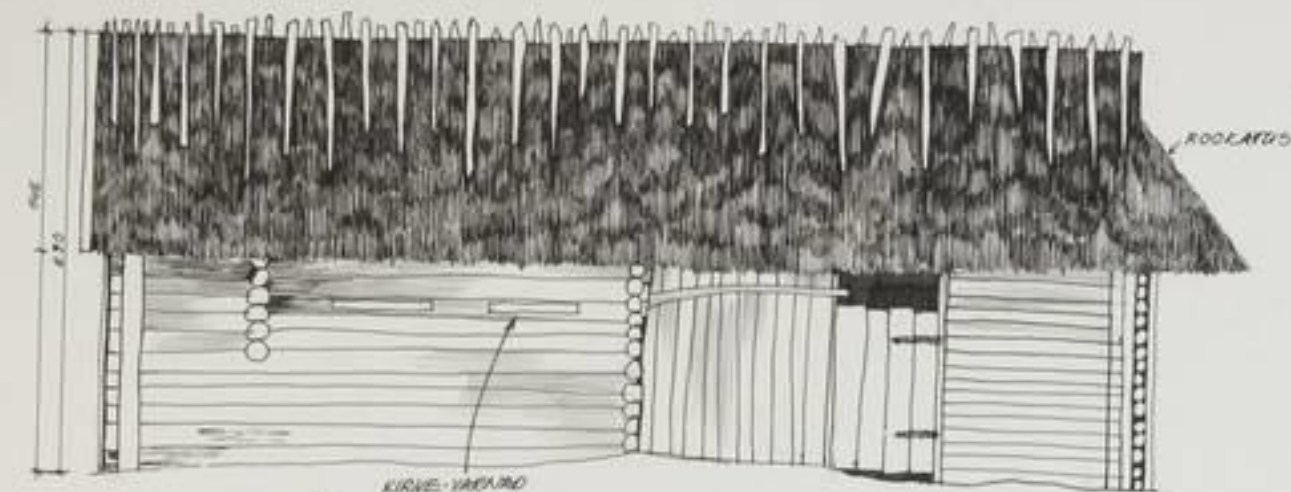

Mihkili-Aadu talu, Tammese küla

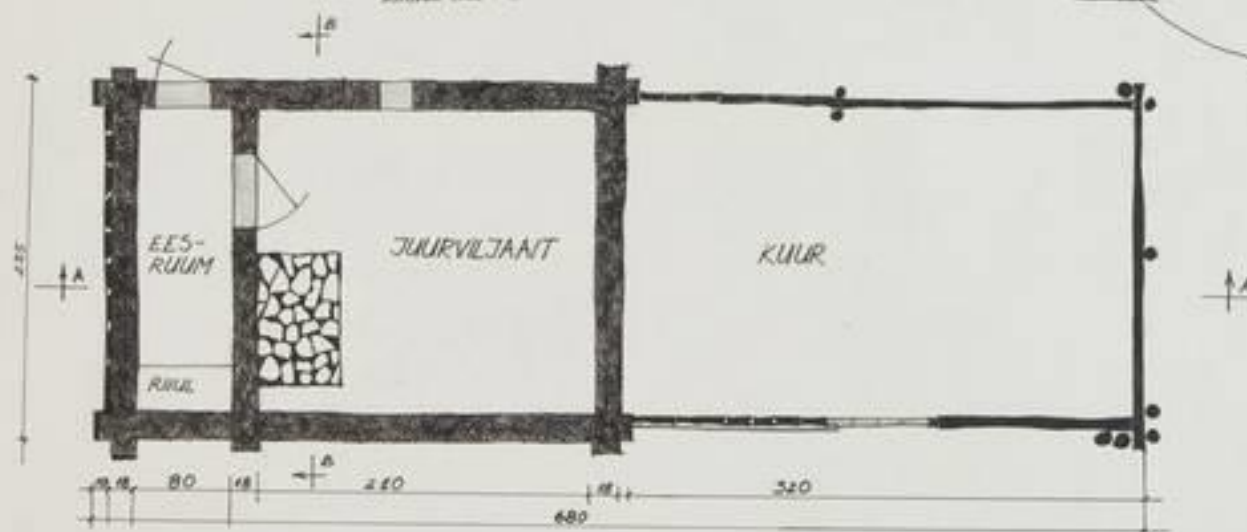

Neeme küla Neeme talu tuhlistuba (1847)

Leht A

DETAIL NURGAST

VAHE PIKI KÕDE KÜLGE

ENI EKSPEDITSIOON 1988. A.
TÖÖ N° 1
KARTULIMAJA
HIIMUMA KÕN EAL (KÕN KÜ) KIDASTE
KADAKA TALU
OHAVIK - SUJAKA KADALD
KIDASTE - 1982. A.
JÕULIATRAS VELDIA BULDAS 1988. A.

Kadaka talu kartulimaja (1882) Kidaste külas Hiiumaal

Muhumaa – keldrite kuningriik

Pikad kivehitiste traditsioonid, kogemus.
Ülimalt korrektne müüriladu, hea
proportsioonitunnetus, aus materjal.
Välismõjutused ulgtöödelt ja laevareisidelt.

Armastatakse dateeringuid – mälukivid.
Mustrid ja kaunistuselemendid –
ehismunad, reljeefsed või figuraalsed
raiddetailid, profileeritud karniisid,
voluudilaadsed „lained“ fassaadil.

Kelder kui moe- ja uhkuseasi.

Igaküla livardi (1882)

Muhu vanemad paekivikeldrid 19. saj keskpaigast sajandivahetuseni

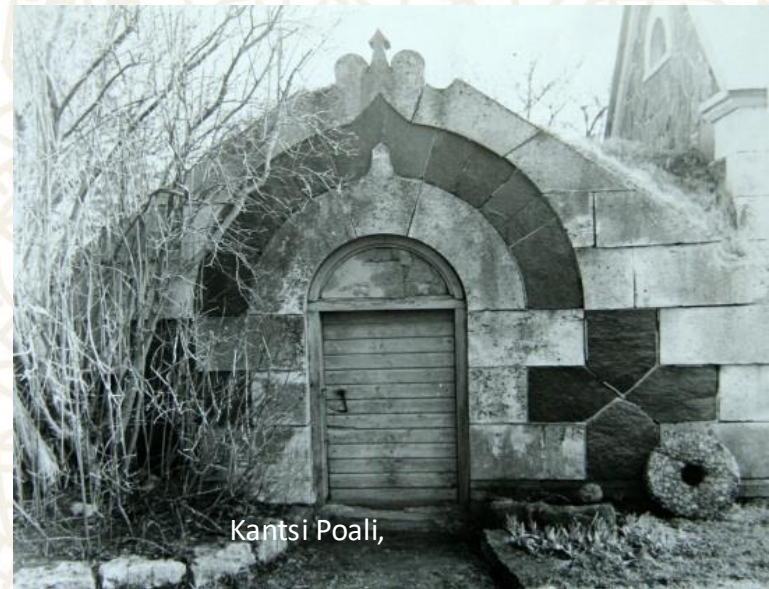
Muhu mustvalge stiil – raudkiviehitus paasiga

Kujunes välja 1880. aastatel – 1930ndad

Tume raudkivi koos heleda dolomiidi või paekiviga; uksepiirete ja nurkade kvaaderladu

Igaküla Kästiki (1924)

Kantsi Poali,

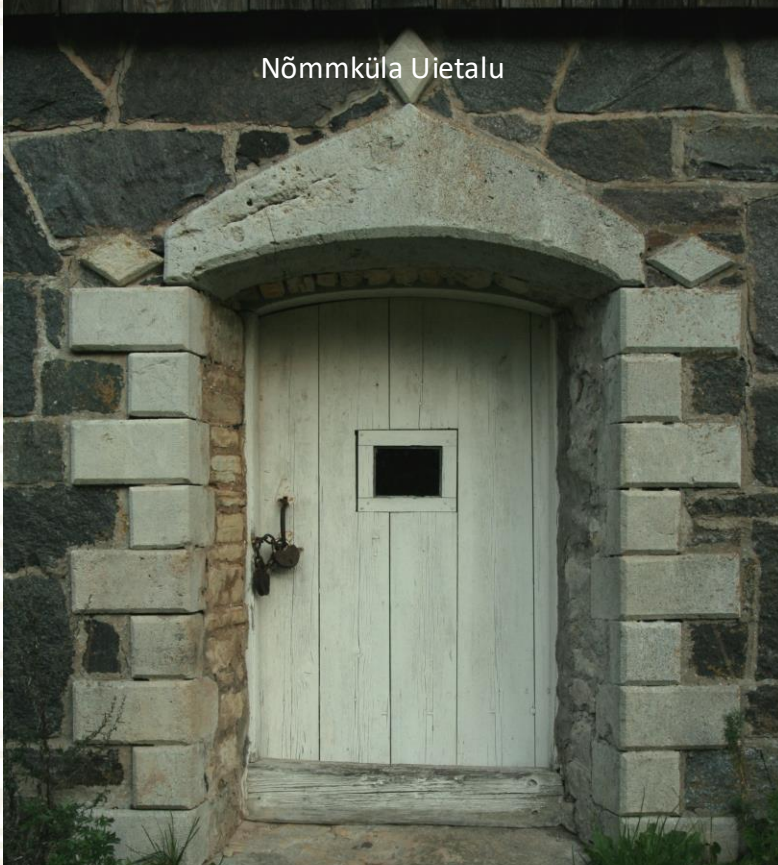

Lõetsa Jaeni (1903)

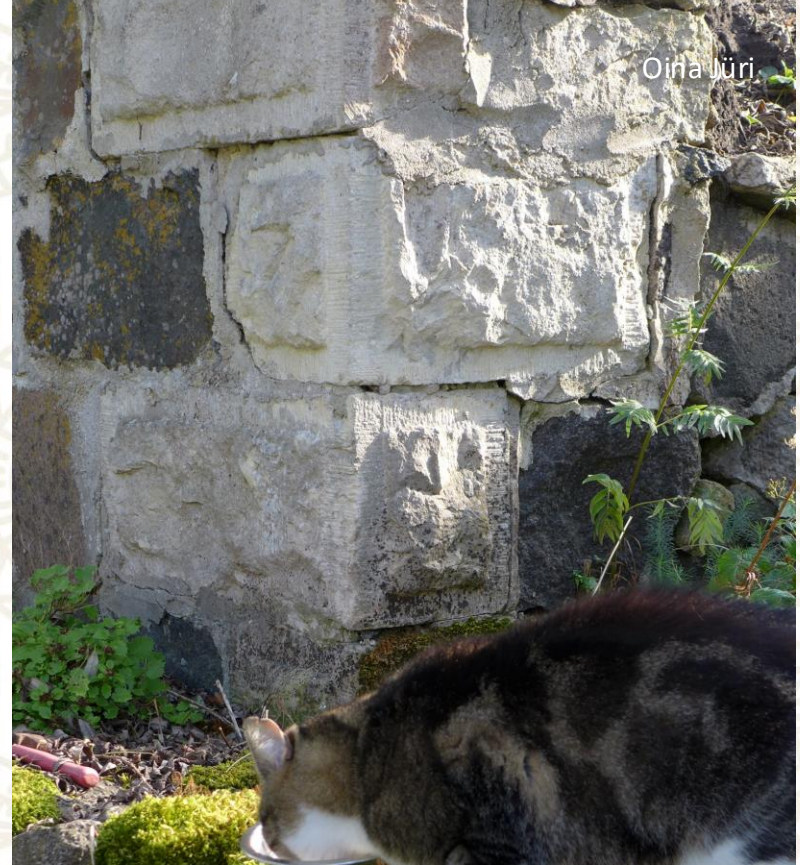

Ridasi Tõnu (1902)

Nõmmküla Uietalu

Oina Jüri

Pallasmaa Matsi (1924)

Tamse Sarapuu

Salu talu kelder (1910) Leeskopa külas, 1969

Kelder omas ajas

1850.-1860. aastad – kartul põllukultuuriks, vanimad keldrid. Lubimört -- võlvlaed

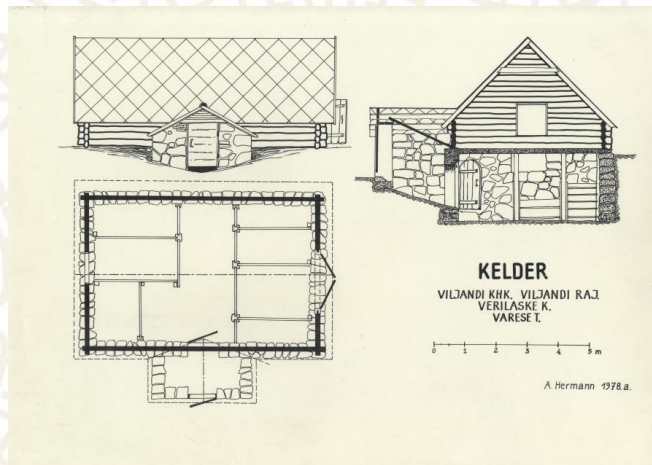
19. sajandi lõpp – talude pärisekstmine, jõuka talu tunnuseks võlvitud kividkelder, talu visiitkaart. Jõukates taludes koguni mitu keldrit

20. sajandi algus – majandusliku tõusu aeg
Eriotstarbelised keldrid – karjakeldrid
söödajuurviljale, piimakeldrid, jääkeldrid, õunakeldrid

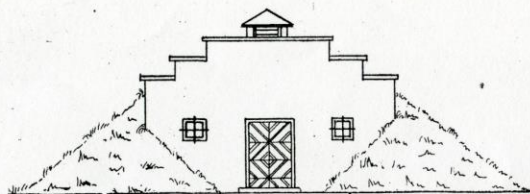
Algselt oli kelder mõeldud vaid KARTULI ületalve hoidmiseks – puudus salvede jaotus, eeskoda

Kartulikasvatuse levimine, 20. sajandi algul sordiaretus – keldritesse **salvede ehitamine** eri sorti kartulitele, seemnele + söödakartul
Juurvili – kaalikad, peedid, porgandid, mida hakati enam kasvatama 19.-20. sajandi vahetusel

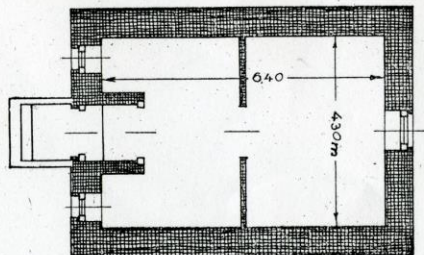

Keldrid 1918 - 1940

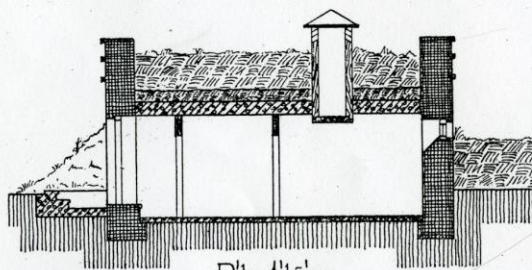
Maaehitisi, 1930

Esivaade

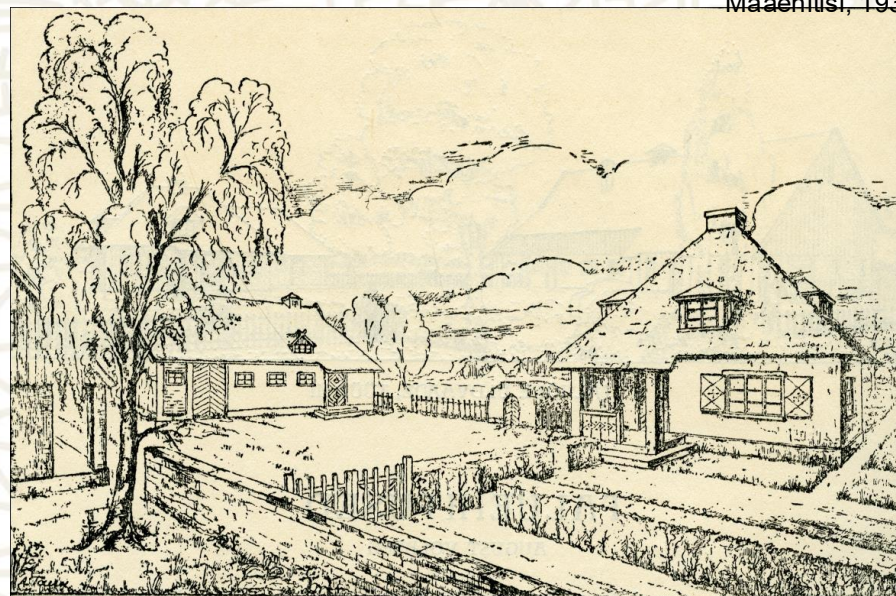

Põhiplaan

Pikutiilõige

„Joonisel on toodud kohane talu kelder, mis on jaotatud kahte ossa. Tagumist ruumi on kohasem tarvitada kartulite ja muu juurvilja hoidmiseks, kuna esimest ruumi – aiavilja, keediste, toiduainete ja suvel piima jaoks. Keldril on kaks ust ja sisseehitatud tuulekoda. Ruumijaotust võib täiendada salvede ja riiulite abil.“
(Uus Talu 1931, nr 6)

KÄSITÖÖKOHA ÕUE ÜLDVAADE

Kiire areng igas eluvaldkonnas, tähelepanu keskmes maainimese kodu.

Asunikkude, Riigirentnikkude ja Talupidajate Põllumajandusliidu ning Eesti Põllumeeste Keskse ehitustalitused, kutseliste arhitektide kaasamine – taluehitiste **tüüpprojektid**. Talu kui ühtses stiilis hoonetega tervik, kelder kui õuekujunduse osa.

Uued ehitusmaterjalid – tsement, tehiskivid!

Põllundus- ja kodumajanduslaste väljaannete õpetuslik tegevus

Moodne kelder Raikkülast (1935)

Kelder Muhumaalt (1923)

Leesi

*„Keller ise maksab ehitades suured summad. /---/
Kus aga kivi või betoon seinad keldrile tulevad
ehitada, seal tuleb see püüda hästi põline teha, et
ta aegade jooksul odavam tuleks.” (Põllumees,
1924).*

*„**Raske on talus ilma keldrita läbi saada, kui tahetakse
suuremat kartuli, ehk juurvilja tagavara alati käepärast hoida**
(Põllumees, 1927).*

*„Mitte ainult eeskujulik tuba, vaid ka otstarbekohaselt
seadeldud kelder on perenaise uhkus, tervise ja toitvate
väärtuste alalhoiu paik. Mitte ilu ei kohusta, vaid just see
varandus, mis sinna mahutame, millest elame.”
(Eesti Naine 1931)*

Tänagi kehtivad keldrite korrashoiu ja kartulite-juurvilja säilitamise põhitõed pärinevad 1920.-1930. aastatest

„Soovitav oleks, et perenaise era- ehk keeduvilja keller üldisest suurest keldrist kindla vaheseinaga lahutatud oleks. Esiteks juba sellepärast, et sinna mitte igaüks keldriskäija sisse ei pääseks ega kogemata kombel keediste purkidele liiga ei teeks, sellega perenaise ilusat korda rikkudes ja kahju sünnitades.“ (Põllumees 1925)

„Keldrite korralik puhastamine on majapidamise esimene nõue.“ (Postimees, 1927)

„Purgid ja pudelid seatakse riiulitele kindla korra järele kõiksugu keediste ja salatitega, mis kõik puhaste **nimelappidega** varustatud peavad olema, kuhu on märgitud aine, mida purk ehk pudel sisaldab, kuupäev ja aasta, millal see valmistatud.“ (Põllumees 1925)

„Keldris peab leiduma igale keeduviljaseltsile oma määratud koht, olgu siis kas väiksed **laudadega lahutatud salved**, ehk lihtsad pakkimiskastid, mis iseäranis head näiteks supijuurikatele, mida harilikult vähem on kui teisi juurvilju.“ (Põllumees 1925)

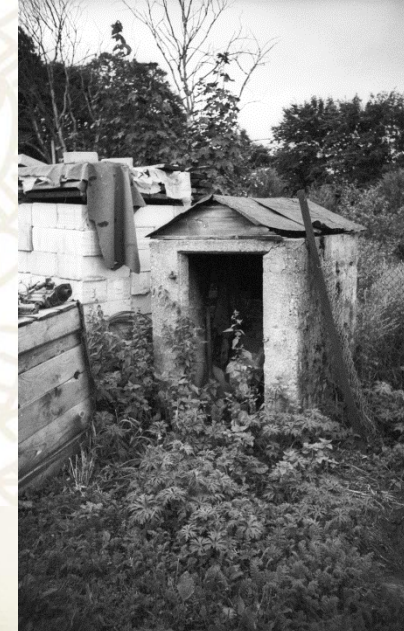
Nõukogude aeg

Pärast Teist maailmasõda ja nõukogude võimu tulekut enam traditsioonilisi maakeldreid ei ehitata.

1960.—1970. aastatel uued keldrid uuest materjalidest – betoon, ehitusplokid, silikaat jms.

Hoidistamise kuldaeg 1970.-tel – köögiviljasalatid, moosid, mahlad, kompotid, seemned, liha, hapukapsas. Eestiaegsete põhimõtete edasiarendus (S. Masso, H. Ottenson jt).

Isetegemine + loomapidamine maal.

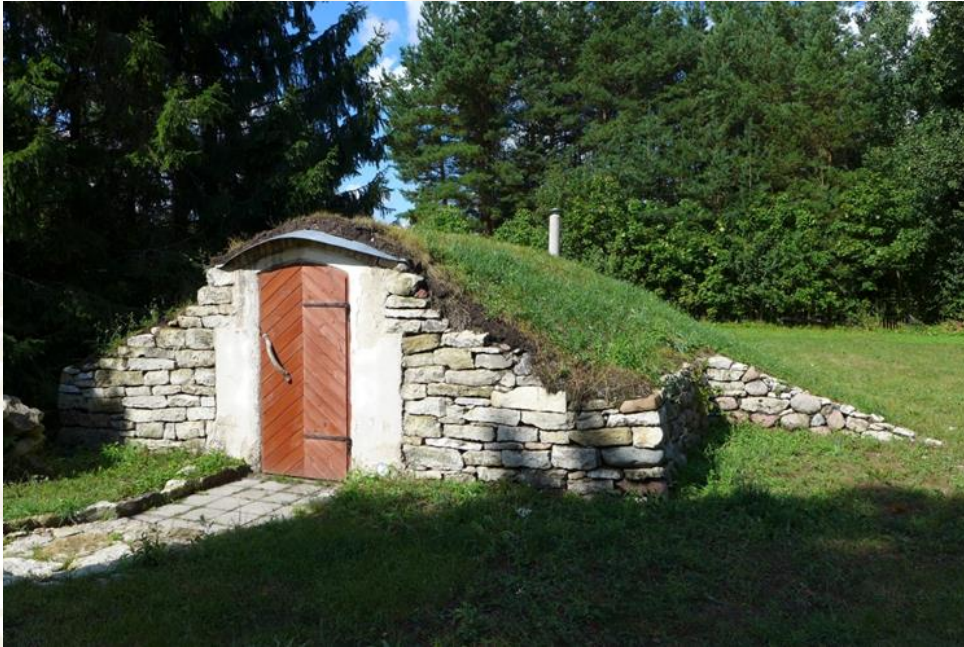
Alles 1960.-1970. aastatel hakkasid eestiaegsed õpetused lõpuks vilja kandma. Kehtivad siiani.

1990. aastate algus

- talupidamise vajadustele vastavad uued mahukad keldrid
- suvekodude keldrid / vanade keldrite taastamine
- uued ehitusmaterjalid – betoonplokid, laepaneelid, kaasaegsed isolatsioonimaterjalid jms
- salvede asemel mitmesugused puit- ja plastkastid, metallriiulid

Maakelder sobib kokku loodussäästliku eluviisiga

- Kartuli kasvatamine ja toidukstarvitamine oluliselt vähenenud
- Uued aedvilja ja marjade säilitamisviisid
- Kadunud loomapidamine üksikmajapidamistes
- Uued moodsad keldrid
- Uue otstarbe leidmine keldrile

Kelder on osa õue tervikust

Kelder kui aiakujunduse osa

Kelder on tähtis!
Aitäh kuulamast!

Muhumaa Päelda küla Jüri talu keldri 100. juubeli tähistamine 1970. aastate II poolel

